

Великден –
традиции и рецепти

© София Петрова
© Марта Радойнова, художник на корицата, 2022
© Милениум, 2022

ISBN 978-954-515-582-6

ВЕЛИКДЕН

ТРАДИЦИИ и РЕЦЕПТИ

millenium

2022

Увод

Обичаите, ритуалите, обредите и религиозните празници винаги са били духовната сплав на всяка общност. В трудни мигове те са обединявали хората и са им помагали да определят мястото си в света. С тяхна помощ народът ни е оцелял през вековете и е защитил самобитния си дух.

Много от традициите ни са с хилядолетни корени и в тях отражение намират дълбоки предисторически вярвания. В някои от ритуалите от празничния ни календар етнолози и етнографи съзират общовалидни езически елементи. С времето религията и проповядваните от нея християнски добродетели са обогатявали и давали нов смисъл на древните обичаи, за да ги вплетат в неразривна връзка с ценностите на останалия свят. Така през вековете до днес е оцеляла една уникална амалга от магически действия и предписания, свързани с празничната обредност на народа ни, в която всеки от нас може да открие собствената си иден-

тичност и да намери отражение на собствените си душевни търсения.

Динамичните промени в света и цялостната тенденция към глобализация през последните десетилетия все повече отнемат на човека възможността да се идентифицира с миналото си, да спазва обичаите на своя народ и да се уповава на етническите и верски традиции. Невръстните не знаят, младите не помнят, а старите умират и отнасят със себе си изконните повели на духовния заряд, стаен в завещаните от предците ни обреди и ритуали.

Затова все по-нужни стават книги и сборници, които да съхраняват народните традиции, да обясняват произхода на ритуалите, да припомнят какво е скрито в символиката на всеки детайл, да пазят спомена за цялата празнична обредност, която сплотява хората и им дава тъй нужното в съвременното чувство за принадлежност и съпричастност към общността.

Малко история

От памтивека хората са направили прозрението, че човекът сякаш е съставен от тяло и душа. Дори в най-примитивните цивилизации по целия свят има белези за подобни разбирания, като навсякъде в тях за тялото са отредени богатата на материалния свят, а душата има нужда от по-особени грижи. За нея най-древните легенди и митове създават отделно царство със собствени правила, философите я „даряват“ със свойства като „разум“ и „свободна воля“, религиите я издигат на пиедестал като най-важното ни притежание, като безсмъртна и вечна, а вярата пък е главното ни средство да доближим душата си до съвършенството на Бога.

Антрополозите обясняват цялото това мисловно усилие на човечеството през вековете с изконния страх от смъртта, с ужаса, че след физическия

край от нас не остава нищо. Всички хора се боят от смъртта и затова перспективата за живот след нея е блазнаща и желана, но постигането ѝ е свързано с някои ограничения и жертви.

Идеята за възкресението на човека, за връщането му от царството на мъртвите, за събуждането му за нов живот вероятно е почерпено от цикличността на самата природа, която всяка пролет се преражда, която не търпи липси и в която на мястото на всяка смърт покълва нов живот. И доколкото цялата трудова и социална дейност на човека е обвързана с ритмите на природата, логично е за душата също да има кръговрат. Така на Изток се стига до вярването, че душите периодично се прераждат, което преопределя основните постулати на будизма, а на Запад се ражда легендата за Сина Божий, който с мъченическата си смърт изкупува греховете на хората, а с чудодейното си възкресение им дава надежда за вечен живот.

В обредния народен и църковен календар на българите и православните християни има много забележителни празници, всеки със своите ритуали и предписания. Сред най-големите и светли от тях безспорно се отличават Коледа, Великден, Гергьовден, Голяма и Малка Богородица, Йорданов– и Ивановден, Цветница, Петровден, Благовещение, Димитров– и Петковден, Архангеловден и т. н.

В християнството Великден – Възкресение Христово, е единодушно най-важният празник, защото дарява вярващите с надеждата на възкресението и спасението на душите за един по-хубав

свят. Именно Великден доказва, че роденият на Коледа Син Божи е способен да преодолее смъртта, да хвърли мост от мрака към светлината, по който душите да преминат към вечния живот.

В исторически план така са се стекли традициите, че Великден винаги се пада около еврейския празник Пасха. Определяното на датата за Великден – подобно на Пасхата, е свързано с лунния календар, затова всяка година се мени, но винаги се празнува в неделя. Принципът на изчисляване води началото си от Първия вселенски събор през 325 година и се приема, че трябва да се чества в неделята след първото пълнолуние на пролетното равноденствие. Църковното пролетно равноденствие е на 21 март и така например, ако пълнолунието е на 1 април, Великден ще се пада в следващата неделя.

Това ограничение е въведено, за да няма два пъти Великден в период от една календарна година (което е възможно при Пасхата). Разминаването в датите, на които католици и православни честват празника, идва от нежеланието на православните празникът им да съвпада с еврейската Пасха, затова в случай на такова съвпадение Православната църква отлага празнуването на Великден с един лунен месец. При това, тъй като Великден би трябвало да е след Пасха, а юлианското пролетно равноденствие изостава от реалното, понякога източният (православният) Великден се пада на второто пълнолуние след реалното настъпване на пролетта.

Традиции

Подготовката за честването на Великден започва много преди самия празник. Първо, през февруари се пада първата за годината **Задушница**.

По традиция Задушницата – Денят на мъртвите, се отбелязва в съботата преди Месни заговезни. В навечерието на задушницата жените варят жито, към него прибавят захар, орехи и стафиди. Те лягат рано и още призори отиват на гроба на своите починали близки, преливат го с вино и със светена вода, почистват го от треви и плевели. В памет на мъртвите раздават жито, ябълки и хляб. После вярващите християни ходят на черква, палят свеци и се молят за душите на умрелите.

Някога задушниците и поминалните ритуали били дни за равносметка на сторените добрини. Това било време, в което мъжете преставали да пият, всички спазвали благоприличие, за да не накърнят паметта на хората, които са напуснали земния живот.

Веднага след Задушница идва друг народен и църковен празник – **Месни заговезни**. Именно с него започва и началото на Великденския обреден цикъл. Тъй като е обвързан с Великден, Месни заговезни е подвижен празник и всяка година се пада на различна дата.

В нашите традиции Месни заговезни е известен още с названията Кокошкини заговелки, Месници и други регионални варианти, но общото е, че навсякъде на този ден се приготвят и ядат месни ястия, най-често варени кокошки. След този празник започват Великденските пости. Първата седмицата от тях е посветена изцяло на млечни продукти и яйца. Това е и последната седмица, през която според църквата хората могат да се отдават на забавления и да правят сватби.

Следващата неделя също е свързана с празнична обредност – тогава се честват **Сирни заговезни**. Наричат празника още Сирница и Прошка и се отбелязва седем седмици преди Великден. Обичаите и вярванията, свързани с него, предхождат Великденския пост.

В навечерието на Сирница целият род се събира в дома на най-възрастните. Нарезда се празнична трапеза, на която се слагат само постни ястия, баница, сирене, варени яйца и бяла халва. Домакинята задължително приготвя обреден хляб с мая.

Преди вечерята трапезата се прекадява от най-възрастната жена в рода. От обредния хляб всеки хапва залък, натопен във вино, за здраве. След

тържествената вечеря започва най-веселата част на празника. Стопанката връзва на вълнен конец, закачен на тавана, последователно бяло яйце и парченце бяла халва. Обичаят се нарича „ласкане“ или „хамкане“. Около софрата седат на колене всички деца, с ръце зад гърба. Стопанката залюлява яйцето, а малките се стремят да го захаят само с уста. Това се повтаря и с бялата халва. Старо поверие е, че този, който успее да захая яйцето или халвата, ще е здрав и късметлия през годината. След това вълненият конец се изгаря и пепелта, заедно с черупките на яйцата, се пази като лек против някои болести по хората и животните.

Преди да си тръгнат или да се оттеглят да спят, младите искат прошка от своите по-възрастни родители и близки. А мъжете в семейството излизат на двора и гърмят с пушки, за да оповестят началото на поста.

Със Сирни заговезни е свързан и обичаят „сирнишки огньове“. Рано сутринта децата и младежите ходят на малки групи да събират хвойнови клони. Натрупват ги на камара на най-високите места около селото, като се надпреварват кой ще направи най-високата клада. Вечерта след залез-слънце всички клади се запалват. Около тях се събират и млади, и стари. Играят около ритуалния огън и го прескачат по три пъти, за да няма бълхи по хората и добитъка, за да не бие градушка по лозята и градините, за здрава и плодovита година.

Само седмица по-късно, в първата събота след Сирни заговезни, народът ни чества **Тодоровден**, наричан още Конски Великден, а скоро след него идва и друг християнски празник – **Благовещение**.

В християнството Благовещение е евангелско събитие (за него разказва Евангелието от Лука, глава 1), при което архангел Гавриил се явява на Дева Мария, за да ѝ съобщи, че ще роди очаквания Спасител на човечеството – сина Божий Иисус Христос. В православната църква този празник е утвърден през 7 век, почитан е и във всички останали християнски църкви – католическа, протестантска, евангелска, апостолска и т. н.

В традиционния български календар Благовещение е известен като Благовец или Половин Великден. Стара традиция е на този ден – въпреки че е пост – да се яде риба именно защото е „голям празник и трябва да се почете подобаващо“. Затова най-често жените готвели рибник – риба с ориз или шаран, пълнен с орехи и много лук. Задължително печали обредна пита с мед, която раздавали на близки и съседи – за здраве и щастие на семейството. В някои райони благовешкия хляб наричали лучник. Той се приготвял от две кори тесто, между които нареждали всякакви пресни зеленчуци и много лук. На празничната трапеза нареждали още супа от прясно набрана коприва, салата от лук, джоджен и магданоз. Другаде печали сладък кравай с формата на змия, от който трябвало да хапне всеки, за да се предпази от зловредните жи-

вотни, за които се смята, че именно след Благовещение изпълзват от зимния си сън.

Смята се, че Благовещение предхожда като обредност християнството и вероятно пази следите на много по-древен, асимилиран езически ритуал, почитащ слънцестоенето. С него е свързано вярването, че на този ден по-леко и бързо зарастват всички рани, затова често тогава са се дупчели ушите на малките момиченца. Също, че на този ден всяка отрова губи силата си. Свързан с това обичай бил стопаните да премитат къщите и дворовете си и да палят огньовете, които да прескачат, за да не пострадат от змийско ухапване през лялото. Поради същата причина жените не докосвали игли, куки или конци.

Непосредствено преди седмицата на Великден се празнуват още две дати – Лазаровден и Цветница. Това са подвижни празници, като Лазаровден е винаги в съботата, а Цветница – в неделята преди Великден.

Лазаровден е християнски празник, който почита Свети Лазар – приятел на Иисус Христос, който умира, но Иисус застава пред гробницата му и казва: „Лазаре, стани!“, което се оказва достатъчно, за да съживи Лазар, и той излиза жив и здрав.

Денят на възкръсналия Лазар в народните представи се почита като ден на нивите, пасбищата и горите. По стар обичай жените омесват питки, прекадяват обреден хляб – погача, и посрещат гости.

Лазаровден е свързан с един от най-колотритните момински обичаи – лазаруване. В него участват само моми (момичета или поделки, от 8 – 9 до 16 – 17 години), които се наричат лазарки. На този ден те обикалят по къщите на дружини от по десетина. Във всеки дом изпълняват песни за всеки член от семейството, като пожелават плодородие и щастие. На изпроводяк стопаните им раздават погача с мед и плодове, за да има бекет. Даряват ги с яйца и дребни пари.

В някои райони главни обредни лица в обичая са булка и момък – малко момиче, облечено в сватбени дрехи, и едно по-голямо, с калпак и с мъжки дрехи. Те разиграват пантомимата за възкръсването на Лазар, на когото му предстои да се жени. На площада лазарките изиграват ритуалното си хоро, наречено буенец (буенек), хванати в дълга редица (разтворено хоро). На хорото се хващат само моми и се подреждат по ръст. Хорото, наречено боенец, води най-високата и най-възрастната мома, която държи в ръцете си тояга.

В отделни селища след обяд лазарките се събират за обичая надпяване на пръстените. Предварително всяка мома е оставила в общото менче свой знак: гривна, пръстен, огърлица или китка. Менчето престоива през нощта под цъфнал трендафил. Предварително избрана мома вади един по един знаците и определя коя мома за какъв момък ще се омъжи. Обичаят е сходен с ладуването на Васильовден.